

HETERODOKSİ BİR İNANÇ OLARAK ALEVİLİK

ALEVISM AS A HETERODOX BELIEF

*M. Zeki DUMAN****Özet:**

Bu makale, Alevi kimliği üzerine sosyolojik bir değerlendirme çabasını içermektedir. Burada öncelikle Alevi inancının teolojik temelleri ve bu temellerin tarihsel ve kültürel gerçekliği, özelde de Türk Aleviliğinin kimliği ve Sünni gelenek karşısında eleştirel tutumu üzerinde durulmuştur. Alevi ve Sünni mezhepleri arasındaki tarihsel/kültürel çatışmalar, Aleviliğin sadece heterodoksi bir mezhep kültürü olmadığını, aynı zamanda kendine özgü değerleri, ritüelleri ve inançları olan, tarihsel olarak da güçlü bir gelenek ve mirası barındıran bir yaşam pratiği olduğunu göstermektedir.

Nitekim Türkiye’de yaşayan Alevililer, kendilerini her ne kadar dini bir kimlikle tanıtmaya çalışsalar da, muhalefet anlayışları, mevcut siyasal düzene karşı tutumları, siyasal tercihleri ve öncelikleri açısından dini kimliğin ötesinde bir varoluş biçimini ortaya koymuşlardır. Bu varoluş biçiminin neler içerdiği, özellikle de Aleviliğin tarihsel kökeni, kültürel kimliği ve en önemlisi dinsel görüngülerinin neler olduğu soruları, bu makalenin başlıca konularını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Bektaşilik, Sünnilik, Ortodoksi, Heterodoksi, Halk İnanışları.

Abstract:

The article contains an effort for a sociological assessment of an Alevi identity. Here, first the theological pillars of the Alevi belief and the historical and cultural reality of these pillars, and in detail the identities of Turkish Alevis and their criticizing behaviour against the Sunni tradition are mentioned. The historical/cultural conflicts between Alevi and Sunni sects demonstrate that Alevism is not only a heterodox cult of sect, but also a life practice containing strong customs and legacies historically, having its own values, rituals and beliefs.

However, it can be said that the Alevis living in Turkey, despite their efforts to present themselves with a religious identity, they try to exhibit an existence by their opposition concept, manners towards the current political order, political choices and initiatives; apart from this religious identity. What this existence includes, especially the historical roots of Alevism, its cultural identity, religious

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü – Van zekiduman@yahoo.com

phenomena and most importantly their political expectations constitute the main subjects of this article.

Key words: Alevism, Bektashi, Sunni, Orthodox, Heterodoks, People's Believes.

Giriş

Alevilik, gerek tarihi ve toplumsal formasyonu, gerekse inanç ve ritüelleri bakımından Türkiye'de önemli bir kesimin dini inancını oluşturmaktadır. Bu dini inancın teolojik öncülleri, resmi İslam tarafından her zaman eleştiri konusu yapılmıştır. Özellikle Sünni mezheplerin İslami sahiplenme ve kendileri dışındaki her tür inancı sapkın olarak görme anlayışından Alevilik de nasibi almıştır. Doktriner düzeyde yaşanan tartışmalar ve tarihte yaşanmış bazı trajik olaylar, Aleviliği İslam inancının farklı bir yorumu olma veya bir mezhep ve tarikat olarak kendisini var etme olanağından mahrum bırakmıştır. Oysa biliyoruz ki İslamiyet, akait kuralları dışında özellikle de muamelat konularında son derece esnek bir din anlayışını içermiştir. Nitekim mezhep ve tarikatlar, bu esnek anlayışın bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır.

İslam, çok geniş coğrafyalara yayıldıkça ve farklı kültürlerle karşılaştıkça daha fazla yorumlanmaya ihtiyaç duymuştur. Bundan dolayı da değişik yorumlar ve bu yorumlara bağlı farklı inanç biçimleri meydana gelmiştir. Ancak, Alevilerin İslam dininin temel ilkeleri konusunda farklı bir teoloji geliştirmeleri ve ibadet konusunda konformist bir tutum takınmaları, çoğunluğu Sünni mezhebi oluşturan kesimler tarafından dışlanmalarına da yol açmıştır. Bu dışlanma pratiği, Aleviliğin başlı başına bir mezhep veya tarikat olmaktan çıkarak, adeta bir başkaldırma, bir isyan ve bir eylem felsefesi geliştirmelerine sebebiyet vermiştir. İçeriği dinsel önermelerden ziyade seküler öncelikler taşıyan bu felsefe, zaman içinde bir ideolojiye dönüşme tehlikesini de yaşamıştır. Çünkü Aleviliğin esasını teşkil eden dini inançların, hem yaşama hem de yaşatılma noktasında çok önemli engellerle karşılaştığı bilinen bir gerçektir. Burada, bu engellerin hangi süreçlerle ve hangi tür dinamiklerle oluştuğu ve oluşturulduğu sorusu/sorunu önemlidir.

Türkiye'de Alevilik, sadece dini veya mezhepsel bir sorun değildir. Tarihsel süreç içinde ciddi bedeller ödemiş olan ve dini olduğu kadar politik talepler de içeren bir inanç sistemidir. Gerçekten de Türkiye'de sayıları milyonları bulan ve özellikle Osmanlı döneminde büyük baskılara maruz bırakılmış olan bu toplumun sorunları ve beklentileri çoğu kez göz ardı edilmiştir. Aleviler kimdir? ve ne istiyorlar? Soruları, erken cumhuriyet döneminden günümüze kadar sürekli gündeme gelmiş olmasına rağmen bu soru(n)lara cevap vermek ve çözüm bulmak konusunda gerekli adımlar atılmamıştır. Çünkü söz konusu sorun, siyasiler tarafından insan hakları ve

temel özgürlükler noktasından ziyade salt bir mezhep olayı olarak görülmüştür. Ayrıca, sorunun devamından prim yapan ve Aleviliği İslam'dan tecrit etmeye çalışan bazı kesimlerin olması da çözümü zorlaştırmıştır.

Aleviliği, bir inanç sistemi ve yaşam biçimi olarak kökeni 13. Yüzyıla kadar dayanan, dini içeriği yanında geleneksel kültürden de izler taşıyan, resmi söyleme, egemen ideolojiye ve hâkim inanca karşı muhalif bir gelenek oluşturan, hem din dışı hem de dini öğeleri içinde eriten bir inançlar ve pratikler manzumesi olarak görmek gerekir. İçinde son derece senkretik bir yapıyı barındırması ve gittiği her yerde bunu daha da genişletmesi, Aleviliğin doğal olarak merkezden uzaklaşarak periferi bir konuma düşmesine neden olmuştur. Bu tarihsel gerçekliği en fazla Osmanlı dönemindeki Aleviler- sürekli dışlanmak suretiyle kırsal alanlarda ve dağlarda yaşamaya mecbur bırakılmaları-yaşamıştır.

Her imparatorlukta olduğu gibi Osmanlı'da da çok kültürlü bir toplumsal yapı söz konusuydu. Kendi inanç ve kimliklerini koruyarak yaşayan bu topluluklar, yüzyıllar boyunca Osmanlı'nın hâkimiyeti altında kaldılar. Ancak Alevilik, resmi İslami'n dışında sapkın bir inanç sistemi olarak telakki edildiği için başta yöneticiler olmak üzere halk tarafından da pek sempatik bulunmamış, hatta İslam'ın özünü bozdukları, dine, din dışı gelenek ve hurafeler kattıkları için rafizi olarak değerlendirilmişlerdir. Cumhuriyet dönemine geldiğimizde bu durumun değişmeye başladığını, Aleviliğin özellikle devletin kurucu kadroları ve yöneticileri tarafından saygın bir itikat olarak karşılandığını biliyoruz.

Laiklik ilkesinin, yeni devletin ana felsefesi ve resmi ideolojisi olması, rejimin seküler ve rasyonel bir temele dayanması, kökeninde bu ilkeleri barındıran Alevilik inancının bir nebze de olsa devlet katında kabul görmesine vesile olmuştur. Böylece devlet eliyle meşrulaştırılan Alevilik, bu dönemden sonra özellikle şehir merkezlerinde yayılmaya, Alevilerin de köylerden kentlere doğru göç etmeye başladığını biliyoruz. Aleviler açısından Atatürk, adeta kurtarıcı bir figürdür. Evlerinin başköşelerinde Ali ile birlikte Atatürk resmi asmalarının nedeni de budur. Atatürk'ün ölümünden sonra muhafazakâr partilerin (Demokrat, Adalet Partileri) iktidara gelmesi, Aleviler açısından sıkıntılı bir süreç başlatmış, sisteme entegre olma ve kurumlara nüfuz etme dönemleri de sona ermiştir.

Konuyu ortodoksi ve heterodoksi bağlamında ele alırsak, şüphesiz ki Alevilerin suniliğe, Sünniliğin de Aleviliğe ilişkin beslediği yargıların hiç de sebepsiz olmadığı görülecektir. Çünkü heterodoksi, modern toplumların bir gerçeğidir. Modern toplumlar, siyasal anlamda yeni bir devlet ve toplum düzeni tesis etmeye çalışırken bu sistemin dışında kalan, sisteme dâhil edilemeyen veya kurulu düzene muhalefet eden bir heterodoksi sorununu yaratmıştır. Pre-modern toplumlarda böyle bir sorun söz konusu değildi. Zira

modern öncesi devletlerde bir ortodoks veya heterodoks durumu yaşanmamıştır. Devlete vergi ve asker verildiği sürece herkesin kendi kültürünü yaşama hakkı vardı ve devlet, bu hakkın kullanılmasına karışmazdı. Toplumsal ve sınıfsal farklılaşmanın ve etnik ile dinsel ayrımın olmadığı bu toplumlarda sadece doxa vardı.

Modernitenin siyasal örgütlenme biçimi bilindiği gibi ulus-devletlerdir ve Ulus devletler, belli bir kültürün hegemonyasına dayanır. Burada, alt kimlikleri egemen kültür içinde eriten, türdeşleştirici toplum yaratma konusunda her tür aracı kullanmakta hiçbir sakınca görmeyen bir devlet aklından söz ediyoruz. İmparatorluklardan farklı olarak tek bir kimlik temelinde kurulan bu devletler, toplumun ana gövdesini oluşturan üst kimliği dayatmak suretiyle azınlıklar ve göçmenler gibi alt kültürleri ötekileştirmeye veya benzeştirmeye çalışarak hem, kendi ortodoksilerini hem de heterodoksilerini yaratmışlardır.

Sosyolojik bir analiz aracı olarak bu kavramlara bakıldığında zaten bu ayrımın kendiliğinden ortaya çıktığı görülecektir. Ortodoksi, toplumda egemen konumda olan geleneği, ideolojiyi ve kimliği temsil eder. Ortodoks dinsel inançlar, dünyaya düzen vermeye çalışır (Çamuroğlu, 2008: 41). Merkezde ve kentlerde yaşayan kesimlerin ortak dilidir. Yazılı kültüre sahip olan bu kesimler, aynı zamanda iktidar olanlardır. Oysa heterodoksi, yerelliği, kırsallığı, azınlığı ve dolayısıyla ezilmişliği simgeler. Sözlü kültürle kendilerini ifade eden bu kimseler, her dönem eşitsizliğe ve hukuksuzluğa maruz kalmaktan kurtulamamışlardır. Ve heterodoksi aynı zamanda özgürlüğü, tahakküm karşıtlığını, devrimciliği ve laikliği de resmeder. Sünnilik ve Aleviliği, bu dikotomik ve kategorik kavramlar bağlamında düşündüğümüzde söz konusu ayrımın Aleviliğin neden heterodoksi bir inanç sistemi haline geldiği veya getirildiğini anlayabiliriz.

Heterodoksi kavramı, her ne kadar din dışında kalan ama aynı zamanda dinden kopmamış gruplar için kullanılsa da, heterodoks olarak kabul edilen gruplar, esas kendilerinin ortodoks olduklarını, dini gerçek anlamda yaşadıklarını ve bu bağlamda sahih bir inanç yaşadıklarını iddia etmişlerdir. Ancak, şu bir gerçek ki, heterodoksi merkezi iktidarın diliyle konuşmayan, resmi ve kurumsal bir kimliğe sahip olmayan, birbirinden farklı inanışların harmanlanmasıyla oluşan ve inanç noktasında katı prensipler içermeyen bir “halk dini” özelliği göstermiştir.

1. Halk Dini Olarak Alevilik

Hiç şüphesiz ki, her din, kendinden önceki dinlerden derin izler taşır. Hatta dinleri, hiçbir zaman bitmeyen ve sürekli değişerek gelen bir inanç sistemi olarak da görmek mümkündür. Özellikle semavi dinler olarak bildiğimiz tektanrı dinlerde bu durum daha belirgindir. Üç büyük din, - Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık- gerek teolojik ilkeleriyle, gerekse

ibadet ve pratikleriyle birbirlerinin adeta devamı niteliğindedir. Nihayetinde her üç din de, İbrahim peygamberin temellerini attığı ve hanif dini olarak bilinen anlayışı temsil eder (Esinoğlu, 1996). Aynı durum Doğu Asya dinleri olarak bildiğimiz Budizm, Hinduizm, Konfüçyüizm gibi tanrısız dinler için de geçerlidir. Söz konusu bu dinlerde de genel kaideler, dinsel ritüeller benzerdir. Bu açıdan bakıldığında tüm dinlerin senkretik (bağdaştırmacı) olduklarını söylemek mümkündür.

Senkretik din anlayışı, resmi iktidarın dışında kalan kesimlerin inanç biçimleridir. Literatüre halk dini olarak da geçen ve özünde değişik inanışların, öğretilerin ve ilkelerin birleşimini içeren bu durum, daha çok geleneksel toplumların bir özelliği olarak bilinir. Aslında halk dini olarak nitelendirilen dinsel, merkezi otoritenin resmi din anlayışından oldukça farklıdır. İnanç motiflerini, dinsel pratiklerini ve davranış kalıplarını geleneksel kültür içinde eriterek yeni bir din fenomenini oluşturan halk, kendi içinde son derece esnek bir dini anlayış geliştirmiştir. Halk dini, bu açıdan normatif olmaktan çok bağdaştırıcıdır. Yani kesin kurallar içinde gelenekselleşmiş ritüellerden ziyade bu kuralları alabildiğince genişleten, hem sözlü hem de yazılı kültürü din olgusuyla eklemlenerek yeni bir dinsel pratik ortaya konulmuştur. Burada dikkatimizi çeken husus, halk dininin kendi içinde saf, homojen ve tek biçimli bir özellik taşımasıdır. Yani farklı inanç sistemlerinin eklemlenmesi sonucu oluşan ve bu surece yer yer din dışı öğelerin de karıştığı bir durum söz konusudur. Kimileri bu durumu, antropolojik açıdan kültürleşme, sosyalleşme veya kültürel karışım olarak izah etmiştir. Ancak, burada halk dininin özgünlüğünü ortaya koyan iki önemli özellikten söz etmek gerekir.

Bunlardan birincisi, halk dininin, kendine ait otantik bir kimlik taşımasıdır. Yani, yazılı metinlere bağlı olmaksızın gelişen ve kendi içinde standartlaşmış belli bir geleneği takip etmeden oluşan bir yapı söz konusudur. Çünkü biliyoruz ki, halk dinleri, birçok farklı inançların, inanışların, sembollerin, değerlerin, imge ve simgelerin bir kültür potasında eritilmesiyle oluşmuşlardır. Diğer bir ifadeyle, değişik yer ve zamanda bir araya gelmiş bulunan kültürlerin birbirini etkilemesi ve bu etkilenme sonucunda yeni bir dini anlayışın ortaya çıkmasıdır.

İkincisi, her ne kadar halk dininin özgünlüğünden ve bütünselliğinden söz edilmese de, sonuçta bu din anlayışını sürdüren bir sözlü kültür geleneği her zaman mevcut olmuştur. Örneğin, bu gelenek içinde gizemli sufi anlayışı ve veli kültü çok önemli bir yer tutar (Mardin, 1991: 201). Veliler, halk arasında dolaşan ve din konularında halkı aydınlatan ruhani kişiliklerdir (Gellner, 1994: 26). Veli kültü yanında türbe ziyaretleri ve mezar kültü de önemlidir. Çünkü halk dini, yukarıda da belirtildiği gibi tarihsel olarak birçok farklı öğeyi de içinde barındıran senkretik bir yapı içermiştir. Halk İslamı ise, daha çok kırsal kesime dayanır ve mitolojik kültürler ve öğelerle

karişmiştir ve bu da kendi içinde Sünni halk İslamı ve heteredoks halk İslamı şeklinde ikiye ayrılır. Heterodoks halk İslamı, geçmişte zındık, rafizi, kızılbaş, “mum söndürenler”, “tavşan yemezler” gibi olumsuz kavramlarla nitelendirilmiş, bugünse Alevi denilen toplulukları tanımlamak için kullanılmaktadır (Okan, 2004: 37).

Bu bağlamda Türkiye Müslümanlığında da senkretizm oldukça belirgindir. Bu durum, özellikle heterodoksi bir özellik gösteren ve küçük gelenek olarak gördüğümüz Alevilik için geçerlidir. ortodoks Sünni-Hanefi mezhebine muhalif olarak bilinen Alevilik inancında senkretizmin izleri fazlasıyla bulunur. Zaten Anadolu coğrafyası, tarihi olarak çok farklı uygarlıklara ve dinlere beşiklik etmiştir. Farklı kültürel kimliklerin birbirine girdiği kozmopolit bir özellik göstermektedir. Doğal olarak burada bulunan inanç sistemleri de birbirine karişmıştır. Nitekim Türklerin Anadolu’ya göç etmeleri ile birlikte hem, İslam öncesi inançlarını hem de İslam sonrası yeni din anlayışlarını da birbirine kariştırmışlardır (Fırlalı, 1996: 86). Bu da başlı başına yeni bir dini anlayışı doğurmuştur. Bu açıdan bakıldığında Alevilik, hem İslam öncesi Türk inançlarını, hem de Bizans kültürü ve Hıristiyanlık inancını İslam dinine eklemleyerek senkretik bir dini inanç biçimi üretmiştir denilebilir (Atay, 2004: 107-110). Nitekim Alevilik, gerek İslama ilişkin itikat ilkeleri gerekse dini ibadetlerin uygulanması konusunda hem, İslam öncesi gelenek ve inançları, hem de İslami değerleri bir arada bulundurur. Bu durumu heterodoks inancın ve halk dininin bir özelliği olarak görmek gerekir.

2. Alevilik İnancının Kökeni

Aleviliğin tarihsel kökenleri yedinci yüzyıla, yani peygamberin ölümünden sonra başlayan halifelik tartışmalarına kadar gider. Gerek Alevilik, gerekse Şiiilik her ne kadar onuncu yüzyıldan sonra tarih sahnesine çıkmışsa da esas ilk ortaya çıkışları söz konusu dönemde başlamıştır. Ancak, Aleviliğin sistemli bir inanç haline gelmesi, 16. Yüzyılda Şeyh İsmail’le başladığı düşünülür. Alevi inancının kökeni ve neliği hakkında çok farklı tanım ve değerlendirmeler yapılmıştır. Dini kimliğe ve etnik kökene vurgu yapanlar, olayı İslam dininin çerçevesinde tanımlamaya çalışmaktalar. Teolojik bir bakışla meseleye yaklaşanlar, Aleviliğin İslami bir renk taşıdığı ve bundan dolayı da İslam içinde değerlendirilmesi gerektiğinde ısrar ederler. Meseleye politik açıdan yaklaşanlar ise, Aleviliği etnik kimlik temelinde ve tarihsel bir boyuttan açıklamaya özen gösterirler. İslam öncesi Türk kültürünün izlerini taşıyan ve bundan dolayı gerçek Türkler olarak görülen Aleviler, laik ve seküler bir çerçevede tanımlanmaya çalışılır. Ayrıca etnik köken vurgulanırken, Eski Türk inançları-Zerdüştlük ve Şamanizm-öğeleri de işin içine katmak suretiyle Alevilik, etnik yönüyle gündeme getirilmeye çalışılır.

Sünni düşmanlığına varan kimi görüşler ise, Aleviliği bir felsefe ve başkaldırı hareketi, otoriteye, diktatörlüğe, zulme, merkezi devlet yönetimine karşı mazlumdan yana bir toplumsal direniş hareketi olarak görür. Olaya ister teolojik, ister politik, isterse felsefi açıdan yaklaşılsın, Alevilik aslında kimliği noktasında hala tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bundan dolayı Aleviliği ne bütünüyle bir mezhep, tarikat ne de bütünüyle din dışı bir kategoriye indirgemek mümkün değildir. Ancak, Aleviliği, İslam'ın içinde yer alan ve daha çok kırsal alanda yaşayan kesimlerin benimsediği, tarihsel açıdan sözlü kültürün etkisiyle günümüze kadar gelen ve en önemlisi ortodoks anlayışa karşı muhalefet eden bir aidiyet ve yaşam biçimi olarak görmek mümkündür.

Aleviliğin mitolojik kökenine bakıldığında günümüz Sünni geleneğinden farklı bir geçmişi olduğu görülecektir. Sosyolojik bir analiz birimi olarak bakıldığında da, Aleviliğin toplumsal yapı, değer ve kurum açısından aynı şekilde farklı bir inanç sistemi olduğu görülecektir. Resmi İslamın veya büyük geleneğin uzağında yer yer onun karşısında yer alan Alevilik, esas olarak Mekke-Şam-Bağdat coğrafyasından uzak, Horasan-Mezopotamya-Anadolu hattı üzerinde biçimlenmiştir. Bu farklarla birlikte Alevilik, teolojik açıdan da kendine ait bir tarih ve geleneğe sahiptir. İslamın ortodoks anlayışından uzaklaşan ve muhalif bir tutum takınarak farklı bir din anlayışını geliştiren Alevilik, en çok Tanrı, peygamber, kıyamet, imamet, şariat ve insan gibi konularda değişik bir düşünce biçimi yaratmıştır. Alevilik bu açılardan özgün bir inanç sistemi olarak anlaşılmalıdır (Aydın, 2008: 91-92). Anadolu Aleviliği, bütün bu süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır denilebilir. Orta Asya bozkırlarından göç ederek Anadolu yarımadasına gelen ve İslamiyeti seçen Türk boyları, kendilerine İslami tebliğ eden tasavvuf mürşitlerinin yoluna sülük etmişlerdir (Özdüzen, 2006: 85-92).

Bu mürşitlerin ve sufi dervişlerin Anadolu'ya gelmeleri; bünyelerinde bulunan, Manihesit, Buddhist, Şamanist inançlarla İslami inanç unsurlarının kaynaşmasına ve zaman içinde Şiilik ve Hurufilik gibi birçok tarihi ve sosyal etmenin de işin içine karışmasıyla senkretik bir yapı ortaya çıkmıştır (Okan, 2004: 66). Aslında Türklerdeki bu senkretik yapı, Anadolu'ya göç edilmeden önce de mevcuttu. Çünkü İslamiyet Orta Asya'ya ulaştığında Türkler hem, İran hem de Çin ve Hint kültürlerinin ve dinlerin etkisindeydi. Başta Şamanizm ve Budizm olmak üzere, manihesit göçebe boylarıyla karşılaşan Türkler, özellikle de şamanistik inancın etkisinde kalmışlardı. İslamiyeti kabul etmeleri sonrasında sahip oldukları bu dini inançları da bir şekilde devam ettirmeye çalıştılar. Nitekim Dedelik ve Babalık gibi kurumların arka planına inildiğinde ve sonradan Bektaşî babalarına dönüşecek olan Baba İlyas, Hacı Bektaş, Sarı Saltık, Barak Baba vb. simge isimlerin öğretilerinde de bu İslam dışı inançlardan izler bulunur (Ocak, 2004: 241).

Alevilik teolojisinin kökeninde koyu bir mistisizmin bulunmasının nedeni de budur. Yani, Aleviliğin bir yanda popüler İslamın etkisinde kalması ama aynı zamanda İslam dışı öğeleri de içinde barındıran bir özellik taşıması ona yepyeni bir form kazandırmıştır. Ve Ocak'a göre (249) bu bir teolojik senksizimdir ve bizim Türk heterodoks İslamı dediğimiz olay da böyle başlamıştır. Dolayısıyla Alevilik inancı, her ne kadar İslamiyetin kabulü ile başlayan ve Hz. Ali kültü etrafında şekillenen bir tarihsel seyir izlemişse de, sistematik bir inanç olarak sahneye çıkması 15. Yüzyılın sonuna rastlar.

3. Alevi Kimliği

Aleviliğin gerçekte bir din, mezhep veya tarikat olup olmadığı soruları her dönemde müzmin bir tartışma konusu olmayı sürdürmüştür. Aleviliğin ne olup olmadığı veya nasıl şekillendiği konusunda her ne kadar farklı yaklaşımlar öne sürülmüşse de, genellikle Alevilerin, İslam dini içinde meydana gelen kimi tartışmalar ve bu tartışmaların sonucunda ortaya çıkan mezheplerden biri olmadığı kanaati doğmuştur. Çünkü mezhepler, hiçbir zaman resmi İslamın dışına çıkamadıkları gibi gerek akait, gerekse muamelat hususlarında da ondan ayrılmazlar. Dolayısıyla konuya ilişkin çok farklı değerlendirmeler yapılmış olmasına karşın, genel kanı, Aleviliğin bütünüyle ne bir din, ne mezhep, ne de tarikat olduğu, olsa olsa laik ve heterodoksi bir kültür olabileceği tanımı yapılmaktadır. Gerçekten de Aleviler, gerek inanç sistemleri gerekse dini ritüelleri son derece farklı olan heterodoksi bir topluluk özelliğini gösterirler. Ne Türkçe ne de İngilizce kaynakların hiç birinde Alevilik din olarak görülmez. İnanç sistemleri neredeyse bütünüyle sözlü kültür ve geleneğe dayanır. En önemli eser, kimin tarafından yazıldığı bilinemeyen ve "İmam Cafer Buyruğu" diye adlandırılan Menâkıbu'l-Esrar Behcetü'l-Ahrârdır.

Bu tartışmalar, Aleviliğin bir din olup olmadığı konusunda üç farklı yaklaşımı öne çıkartmıştır. Bunlardan birincisi, yukarıda da vurgulandığı gibi, esasen batını bir cemaat inancından ibaret olan Aleviliğin ne bir din, ne mezhep, ne de tarikat oluşuna ilişkin görüştür. Örneğin Subaşı'ya göre, müslümanlığın farklı bir yorumu olarak ortaya çıkan Alevilik, ne bütünüyle bir dindir, ne de mezheptir. Alevilik, dini-sosyal bir grup özelliği taşıyan ve varlığını daha çok mezhep formunda bulan bir halk İslam anlayışıdır. Bundan dolayı Alevilik, bağdaştırmacı (senkretik), tasavvufi (mistik) ve mehdici (mesiyanik) bir karakter taşır. Yani Alevilik, "daha çok halk İslamının verimli topraklarında yetişip aşırı şia etkisinin altında şamanistik öğeler ile İran dinleri ve bazı Hristiyan unsurları da içinde barındıran senkretik bir inanç sistemidir" (Subaşı, 2010: 93-101).

Benzer bir görüşü, günümüz Alevi entelektüellerinden Reha Çamuroğlu da dile getirmektedir. Ona göre de, Aleviliği ne bir dine ne de mezhebe indirgemek doğru değildir. Aynı şekilde Alevi inancının kökeninin

birçok farklı dinde aranmasının da hiçbir sakıncası yoktur. Özellikle Aleviliği, ortodoks islamda aramak beyhude bir çabadır. Çamuroğlu, A.Yaşar Ocak'ın Hızır-İlyas kültü ile St.Georges arasındaki zihni akrabalığı ya da tenasüh anlayışının Budizm ve Hinduizm'den geldiğine ilişkin tezine de katılır. Onun açısından Anadolu Aleviliği de aslında kültürel bir karışımın sonucunda oluşmuş dinsel bir sentezdir. Söz konusu sentezde, Uzakdoğu dinlerinin özellikle Şamanizm'in ve antik Anadolu dinlerinin birçok unsuru iç içe geçmiştir. Aleviliğin bütün ayrımları reddeden ve temelde insanları insan oldukları için sevilmesi gerektiğine ilişkin hümanist tutumunun kökeninde de yine bu sentez yatar (Çamuroğlu, 2004: 43-44). Yazar, bundan dolayı Aleviliği belli bir dine, mezhebe veya tarikata bağlamanın veya bunlarla ilişkilendirmenin gereksiz ve anlamsız bir çaba olduğuna inanır.

Buna karşın Aleviliği İslam dininden bağımsız bir form, yaşam biçimi ve inanç şekli olarak görmenin doğru bir yaklaşım olamayacağını, tam aksine Aleviliğin islamın özünü temsil ettiğini düşünenler de olmuştur. Aleviliğin, İslam tarihinde yaşanmış bazı olayların bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve dolayısıyla İslami bir mezhep olduğu görüşü savunulmuştur. Bu görüşü savunanlar, Aleviliği, esasen Anadolu'ya özgü bir İslami mezhep olarak görmekteler. Onlara göre Alevilik, zaten kavram olarak "Ali taraftarı" veya "Aliyi sevenler" anlamında kullanılmaktadır. Zira Anadolu'da farklı ve özgün bir dini anlayış geliştiren Aleviler, kendilerini Sünnilikten ayıran temel özelliğin İslam tarihi ile ilgili yorum olduğunu düşünmekteler (Selçuk vd. 1994: 33-35). Aleviliği özgün bir inanç sistemi olarak gören kimi düşünürler de, teolojik ve sosyolojik açıdan onu İslam dairesi içinde görmemekteler. Örneğin Nejat Birdoğan'ın aşağıda yaptığı değerlendirmeler bu görüşü adeta özetlemektedir.

"Aleviliğin köklerine bakıldığında, yani Alevi tapınmalarda ve inanmalarındaki rütüellerine bakıldığında, hiçbir özelliklerinin İslam içinden gelmediği görülecektir... Cemlerdeki müzik, şiir ve semahın İslam kaynaklarında reddedildiğini bilmekteyiz. Ruh göçü, Tanrının insanda tecelli etmesi, halka namazı, kıbleye değil insana secde, vb. davranışlar da bizi İslam dairesinin dışına taşımaktadır. Ehl-i Beyt yandaşlığı ise Şah İslam Hatayi'den yani 16. Yüzyıl başlarından sonra bir takiyye, yani kimlik saklama (...) çabasından ileri gelmektedir." (Aydın, 2008: 112-113). Konuya bu açıdan bakıldığında Şii geleneğinden izler taşıyan Alevilik ile resmi islamı temsil eden sunilik arasında önemli farklar olduğu görülecektir. Her ne kadar, Şii ve Sünni gelenekler, din ve kur'an, halife ve imam merkezli şeri bir düzeni temsil etseler de, inanç ve uygulama noktasında birbirinden oldukça farklı oldukları ortadadır. Ortodoks islamın dolayısıyla Sünniliğin karşı çıktığı, "sapkın, rafizi, mülhit olarak yargılayıp dışladığı, yola/hidayete getirmek için tarih boyunca ensesinde boza pişirdikleri, hakkında ölüm fetvaları çıkarıp on binlerce öldürdükleri Alicilik, Aleviliğin Âli'ciliğidir; yani Tanrı-insan, eşitlikçi, demokratik, cem tutan, semah dönen, içkiyi

haram saymayan, kadını toplumsal yaşamda eşit/ haklı gören ve örtünmeye zorlamayan, cihat yapmayan, zekâtı değil paylaşımı öngören, 72 inancı milleti bir gören, eline, beline, diline sahip çıkmayı emreden Aliciliktir.” (Aydın, 112).

Gerçekten de Alevi teolojisinin Sünni teolojiden ayrılan çok önemli yönleri bulunmaktadır ve bu yönlerden bir de hiç şüphesiz ki, İslami vecibelerin kabul ve reddinde beliriyor. Aleviler, kur’anda yazılı olan birçok farzı yapmamakta ve imanlarını kur’andan çok Hz. Ali’ye dayanarak pekiştirmekteler. Aynı şekilde dinsel bazı ritüelleri şekilsel bulmakta ve esas ibadetin, batını olarak yapılabileceğine iman getirmekteler (Schüler, 1999: 159). Bu tespitin ayrıntılarına inildiğinde şöyle bir tabloyla karşılaşılıyor. Aleviler, genel olarak ortodoks İslam’daki dini esaslar ki, -bunların başında yaradan olarak Allah’ı peygamber olarak Muhammedi ve iman şartlarını- kabul etseler de bunların birçoğunu uygulamazlar.

Aleviler, bu açıdan hem, Şiiilikten hem de sunilikten ayrılır. Aliye, ehli beyte ve on iki imama olan aşırı bağlılık, Alevilerin en önemli özellikleri olarak öne çıkmaktadır. Onlar açısından İslamın zahiri şartları yani dini vecibelerinden ziyade batini yani içsel inanış daha önemlidir. Bundan dolayı da İslamın prensipleri ve dini yükümlülükleri yerine getirme konusunda çok gönüllü değiller. Özellikle namaz, oruç, zekât ve hac gibi farzlar, Sünni gelenekten farklı olarak uygulanmaya çalışılır. Alevi inanışa göre namaz, beş vakitte yapılabilecek bir ibadet değildir. İnsanın yaptığı her davranış zaten namaz mukabilindedir. Ayrıca insan, nefes aldığı her anda Allah’ı hatırlamak zorundadır. Günün yirmi dört saati insan Allaha ibadet etmekle mükelleftir. Bundan dolayı namaz bir niyaz olarak algılanır ve zamanla sınırlandırılmaz.

Oruç mevzusu da farklı uygulanır. Aleviler, Kur’anda kesin nasla sabit olan otuz gün orucu tutmazlar. Hazreti Hüseyin’in Kerbela’da şehit olduğu günler ki, -muharrem ayı- bu dönemde on iki gün oruç tutulur. Oruç ritüelinin esprisi, hazreti Ali’nin oğlu, Muhammet’in torunu ve on iki imamdan sayılan hazreti Hüseyin’in şehit edilmesinde çekilen susuzluğu hissetmek, o tarihsel acıyı benliklerde yeniden canlandırmaktır ve bundan dolayı da su içmekten ve et yemekten imtina edilir. Zekât farzı ise Sünnilerden farklı olarak her yılın belli bir döneminde dini lider olarak görülen ve birçok konuda kendisine danışılan dedelik kurumuna verilir. Aleviler, yine Sünni İslamı kurumsallaştıran ve müslümanların ibadet yeri olarak kabul ettikleri camiye de gitmezler. Onlar, ibadet için cem evine giderler. Cem evlerinde kadın ve erkeklerin birlikte yaptıkları ve adına semah denilen dini bir ibadet yapılır. Törenselleşmiş danslar şeklinde yapılan geleneksel ibadetler, Alevi inancının kurumsallaşması açısından son derece önemlidir. Yukarıda da vurgulandığı gibi Aleviler, İslam’ın zahiri farzlarını

yapmak yerine batını inanca daha çok önem vermişlerdir. Ahlaki ve etik kurallara daha fazla riayet etmektedirler.

Alevilikle Sünnilik arasında yaşanan bu farklılığın en önemli yanı, Aleviliğin Sünnilikte olduğu gibi zahiri ibadetlere çok itibar etmemiş olmasıdır. Çünkü Alevi inancında insanın Tanrıya ulaşması, yolu iç zenginliği ve temizliği yakalamasıyla mümkündür. Ve bunun yolu da erdemli olmaktan geçer. Erdemli olmanın koşulu, öncelikle hiçbir canlıyı incitmemek, dünya nimetlerinden uzak durmak, kimse hakkında kötü düşünmemek ve kötü söz söylememek ve kimsenin hakkına el uzatmamaktır (Selçuk vd. 1994: 41). Bütün bu değerlendirmeler bize Aleviliğin, heterodoksi bir inanç sistemi olduğunu, teolojik açıdan kurumsallaşmadığını ve sistematize olamadığını, resmi otoriteler tarafından tanınmadığı gibi sürekli kovuşturmaya maruz bırakıldığını, sözlü bir gelenek ve müzik dili ile kendisini ürettiğini, çeşitli dinleri kendi içinde eklemleyerek tasavvufi bir yolu benimsediğini ve en önemlisi Sünni İslam'dan oldukça farklı bir inanç biçimini geliştirdiğini göstermektedir. Bu farklı inancın belirgin özelliklerini şu şekilde özetlememiz mümkündür:

1. Alevilik, diğer İslam mezheplerinde yaşanan tartışmalar veya fikir ayrılıkları sonucunda meydana gelmiş olan bir mezhep değildir. Daha çok sosyo-ekonomik, tarihsel ve politik şartların bir sonucu olarak meydana gelmiş olan bir müslümanlık tarzı ve islamiyetin farklı bir biçimde yorumlanmasıdır.

2. Alevi teolojisi, bağdaştırmacı (senkretik) bir kültür. Kökeni Orta Asya'dan başlayıp, Balkanlar'a kadar uzanan, geniş bir coğrafyada mevcudiyetini sürdüren, her gittiği yerde var olan ve kültürel-dinsel öğeleri içine alacak biçimde şekillenen bir teolojidir.

3. Alevilik teolojisi işlenmiş, kitabi, sistematik bir teoloji olmaktan ziyade nerdeyse bütünüyle mitolojik ve şifahi bir özellik taşır.

4. Alevilik inancının en belirgin özelliği, açık ve net kavramlar kullanılmayan, sembolist ve koyu mistik bir içerik taşımasıdır. Bu durumun en önemli nedeni Alevilerin sürekli saklanmak ve merkezi güçlerin dışında kırsal bölgelerde yaşamak zorunda bırakıldığı için cemaat dışı kalmalarıdır (Ocak, 2004: 247).

4. Aleviliğin Teolojisi ve Dinsel Ritüelleri

Alevilikte iman esaslarına, yani Allaha, Muhammed'e, peygamberlere, meleklere, kitaplara ve ahret gününe inanılır. Ancak, burada ehli beyte ve Ali ile çocuklarına karşı özel bir ilgi ve sevgi beslenir. Bunun dışında Hak-Muhammed-Ali üçlemesi Alevi inançlarda çok önemlidir. Şiiilikte de benzer bir inanç olmasına ve genelde Allah, Muhammed ve Ali şeklinde bir hiyerarşik durum arz etmesine karşın, Alevilikte çoğu kez, Allah, Muhammed ve Ali'nin Tanrı'nın üç sureti olduğuna inanılır. Diğer bir

deyişle, Allah, Muhammed ve Ali üçü birdir. Tanrı kendisini Muhammed ve Ali suretinde göstermiştir (Hıristiyanlıktaki teslis üçlemesinde olduğu gibi).

Alevilikte grup mensubiyeti bütünüyle nesebe (soya) bağlıdır. Sonradan kazanılan ya da tercih edilen bir inanç biçimi değildir. Alevi bir anne ve babadan dünyaya gelmek gerekir. Bir inanç ve yaşam tarzı olarak Aleviliğin kendi içine kapanmasına yol açan bu durum, öncelikle dar bir kültür yapısını ve endogami bir evlilik türünün sürmesine de neden olmuştur. Ayrıca Alevi olmayanlarla kurulacak ilişkilerin sıkı kurallara bağlanmış olması, sırların açıklanmaması ve ötekilerle daha mesafeli bir iletişimin öngörülmesi de Aleviliğin yayılmasını, genişlemesini engellemiştir. Alevi inancının yedi farz ve üç sünneti vardır. Yapılması zorunlu olan başlıca farzlar şunlardır:

- 1-Musahiplik: Evli iki çift arasında kardeşlik bağı kurmak,
- 2-Mürebbiye Düşmek: Kılavuz edinmek,
- 3-Rehber Seçmek: Yol gösterici bulmak
- 4-Tövbe Almak: Günahlardan arınmayı talep etmek,
- 5-Sırdaş Olmak: Yolun sırlarını ehli olmayana açmak,
- 6-Hak sohbeti yapmak

Bu farzların arasında en önemlisi ahret kardeşliği de denilen musahipliktir. Bir tür iç dayanışmayı ve Alevilerin birleşmesini sağlayan bu kurum, evli kişilerin aynı şekilde başka evli kişilerle yakın bir ilişki kurmaları, onları eş tutmalarıyla gerçekleşir. Musahiplikte aileler, birbirilerini ömür boyu koruyup kollamak, sıkıntılarını paylaşmak, birbirlerine kötü günlerde yardımcı olmak zorundadırlar. Alevi inancının önemli ilkelerinden bazıları da sünnetleridir. Bu sünnetlerin en önemlileri şunlardır:

- 1-Hak Teâlâ'yı gönülden ve dillerden düşürmemek,
- 2-Hz. Muhammed'le ilgili sevgi ve bunun gereği olarak, kin ve büyüklenmeyi kalpten atmak,
- 3-Hz. Ali ve Ehlibeyt sevgisini taşımak (Üzüm, 2002: 122-151).

Alevilikte bu farz ve sünnetler yanında dinen sakıncalı olduğuna inanılan belli başlı yasaklar da şunlardır:

- 1-Cemaat (meydan) kararıyla tek eşle evlenilir ve anlaşmazlık durumunda da yine aynı yöntemle boşatılır. Aksi tavır, düşkünlük kabul edilir.
- 2-Zina etmemek. Zina edenin eşine cemaat kararıyla boşanabilme hakkı tanınır.
- 3-Eş cinsel, homoseksüel, biseksüel gibi çarpık ilişkilere girmek yasaktır.
- 4-Kul (yoksul yetim-emeğiyle çalışanın) hakkını yemek ve emeği geçmeyen kazançtan yararlanmak da yasaktır. Bu yasak, Kur'andaki kul hakkını yememe ayetine dayanmaktadır.

5-İnanç ve toplumsal düzen sağlayan sırları ifşa etmek yasaktır.

6-Dört yılda bir baş okutmak. Her inanç mensubu cemaat huzurunda düzenlenen bir ayinle, her dört yılda bir inancını ve ikrarını yenilememesi de suçtur.

7-Dergâh ve mürşit ocaklarına, kazancı ve malı oranında, yılda bir Hakhullah (vergi) vermek.

8-Tavşan, domuz, turna, güvercin, boğulmuş, söğülmüş hayvan eti yemek, yasak ve haramdır.

9-Kadın-erkek eşittir. Kadına saygıda kusur etmek de yasaktır.

10. Kov, gıybet (dedikodu) yapmamak (Gülşan, 2004: 83-84).

Alevi-Bektaşî inancında yasak kabul edilen bazı davranışlar, İslam öncesi Türk dinlerinden ve Asya Şamanizm'inden geldiğine inanılır. Örneğin, evdeki ocağın kutsal kabul edilmesi, suların, göllerin, nehirlerin kirlenmesinin büyük günah sayılması, yatırlardan sorunlar için yardım istenmesi, üç, oniki, kırk gibi bazı sayıların mukaddes sayılması ve onlara metafizik anlamlar yüklenmesi gibi inançlar bu türdendir (Selçuk vd. 1994: 41). Alevilerin dinsel ritüellerini özetlersek; musahip tutmak, cem yapmak, ikrar vermek, Alevi ve Bektaşî büyüklerinin türbelerini ziyaret etmek, dede ya da babadan el almak, kurban kesmek (Hızır kurbanı, Abdal Musa kurbanı, Adak Kurbanı), Muharrem orucunun sonunda kesilen kurban), saz çalmak, bayramlarda halka tarikat namazı kılmak, oruç tutmak (on dört masum-u pak orucu, Hızır orucu),-Muharrem ayında Hazreti Hüseyin'in matemini anmak için on iki gün oruç tutulur, bazı Aleviler bu oruçta su içmezler ve hayvani gıdaları almazlar. Kışın şubat ayında da Hızır orucu tutulur. Buradaki Hızır, aslında Ali olarak telakki edilir. Kışın ibadet edilir,-dua etmek, hakkullah, nasip vermek, hizmet görme ve baş okutma ücreti vermek, semah dönmek, meydana getirmek, don değiştirmek (Subaşı, 2010: 107-108).

Ayrıca, Alevi inancında dedelik, çok önemli bir kurum olarak kabul edilir. Dede ya da pir denilen bu dini liderler, Alevilerin her tür hukuki sorunlarını çözen, onlara Alevi inancının gereklerini anlatan ve aynı zamanda çok saygı duyulan kişilerdir. Ocak sistemi, dedelik kurumu sayesinde günümüze kadar gelebilmiştir. Alevi modernleşmesiyle birlikte, yukarıda sözü edilen dini ritüeller ve ibadetler daha az yapılmaya başlanmıştır. Modern hayatın akışına uyum sağlamakta hiçbir zorluk çekmeyen Aleviler, laik cumhuriyetin değerlerine daha fazla önem vermişlerdir. Bu süreçte Aleviliğin dini esasları da büyük ölçüde zayıflamıştır. Ancak, Aleviler de kendi içinde bir bütünlük arz etmez. Örneğin, Türkiye'deki Aleviler, dilsel açıdan dört farklı gruba ayrılırlar.

Bunların başında Türkçe konuşan ve Azerbaycan, İran, Nahçıvan bölgesinde yaşayan, inanç açısından İran Şiiliğine daha yakın duran gruplar. İkincisi, Arapça konuşan ve ülkenin güneyinde özellikle Hatay, Adana ve Mersin üçgeninde yaşayan ve kültürel pratikler açısından Suriye'ye daha

yakın duran (Nusayriler) olarak da bilinen Aleviler. Bunlar, Anadolu Aleviliğiyle benzer özellikler taşıyalar da birçok konuda onlardan ayrılırlar. Üçüncüsü, Yine Türkçe konuşan, ancak Orta Anadolu, İç Karadeniz, Kıyı Ege ve Akdeniz’de yaşayan, kimi yazarlara göre Anadolu İslam’ını temsil eden ve Türkiye’deki Alevilerin en fazla olduğu kesim. Dördüncüsü de Kürtçe ve Zazaca konuşan Kürt Alevileridir.

Kürt Alevileri, merkezi Dersim (Tunceli) olmak üzere Bingöl, Elazığ, Erzincan, Malatya, Adıyaman, Kahramanmaraş ve Sivas’a kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşamaktadırlar. Kürt Alevileri, dilsel açıdan homojen değiller. Örneğin, Kurmanci dili dışında özellikle Tunceli’nin Pertek ve Hozat gibi ilçelerinde Zazaca dili konuşulur. Kürt Alevilerin dini inançları da, Anadolu Türk Alevilerinden farklılık gösterir. Dersim Alevilerinin inançları, Kıyı Akdeniz özellikle de Tahtacı ve İç Anadolu bölgesindeki Alevilerin inanç ve pratiklerinden daha “aşırı” ve “senkretist” (daha çok İran ve Şia unsurlar barındırır).

Dersim’lilerde Ehl-i Hak gibi Ali ve Hacı Bektaşî figürleri son derece önemlidir. Yine bu bölgede yaşayan Alevilerde İslam öncesi Türklerde, İran ve Kürt kültüründe önemli olan bazı dini ritüeller görülür. Örneğin güneşe, doğaya, şimşeğe, kayalara, sulara, ağaçlara tapınma sık sık görülmektedir. Özellikle Yezidilerdeki güneşe tapma adetleri bu bölgede sıklıkla rastlanır. Kürt ve Türk Alevilerin ortak yanları da bulunmaktadır. Örneğin, semahlarda yapılan gösteriler, okunan menkıbeler, özellikle de Gülbenk ve nefeslerin Türkçe olması, Hacı Bektaşî türbesinin hac merkezi olarak kutsal kabul edilmesi, dedelik ve seyitlik kurumu gibi (Bruinessen, 2000: 91-93).

Alevilikte çok önemli bir inanış olan tenasüh (ruh göçü) yani reenkarnasyon inancı, sadece Kürt Aleviler arasında değil aynı zamanda Anadolu’daki birkısım Alevilerde de görülmektedir. Alevi inancında bunun kanıtı olarak Kur’andaki bazı ayetler gösterilmektedir. Örneğin, Bakara Suresinin 28. Ayetinde, “Allah’ı nasıl inkâr edesiniz ki, siz ölümler idiniz, o sizi diriltti, gene öldürülecek, yine diriltecek, O’na döndürüleceksiniz” tezi, tenasüh olayına örnek olarak verilir. Alevilikte ruhun olgunlaşması esastır ve bedendeki ruh, günahlardan arınana kadar sürekli beden değiştirir, İnsan öldükten sonra bu tekrar devam eder (Gülşan, 2004: 122-123). Sünni inancın aksine Alevilerin bir kısmında görülen bu inanç, kaynağını İslam öncesi Türk inançlarından biri olan Budizm’den almıştır (Ocak, 2004: 249).

5. Devletin Alevi Politikası

Türkiye’de 1980’lerle birlikte Kürt sorunu gibi Alevi sorunu da daha fazla gündeme gelmeye başladı. Aleviler, değişik örgüt ve derneklerde bir araya gelerek, dini ve siyasi talepleriyle öne çıkmaya başladılar. Sünni kültürün altında ezilen, kendi inançlarını yaşama imkânından mahrum bırakılan ve yıllar boyunca merkezi otoritenin baskısına uğrayan Aleviler,

gerek akademik çalışmalarla gerekse medya aracılığıyla seslerini duyurmaya çalıştılar. Bu konuda çok önemli eleştiriler ve tartışmalar yapıldı. Alevi-Sünni ikiliği bağlamında yapılan her tartışma, Aleviliğin, Sünni-Hanefi geleneğine göre marjinal bir mezhep olmadığını, aynı zamanda Alevilik denilen ve bütünüyle İslam'dan da kopmayan ama yer yer klasik İslam anlayışıyla da örtüşmeyen bir Alevilik olgusunun varlığını gün yüzüne çıkardı. Ayrıca bu süreç, Alevilerin artık daha gür bir sesle kendilerini ifade etmelerine, kamusal alanda örgütlenerek hak arayışına girmelerine ve en önemlisi Türkiye'de önemli bir toplumsal kesim oldukları izlenimini vermelerine de fırsat sağladı.

Devletin Alevilerle ilişkisi her dönemle sorunlu olmuştur. Bu sorunun kökleri, Osmanlı'ya kadar gider. Şöyle ki, bilindiği gibi Anadolu'ya göç eden Türkmen boyları yerleşik inançlarını da berberinde getirmişlerdir. Osmanlı devleti de bu göçmen boylardan biridir ve Alevi-Bektaşilikle yakın ilişkisi bulunur. Yeniçeri ocağına Bektaşiler egemendir. Hatta ocağı Hacı Bektaşî'nin kurduğu söylenir. Osmanlı'nın Balkanlara yönelmesinde ve buraları İslamlaştırmaya çalışmasında Bektaşî erenlerinin çok önemli rolleri olmuştur. Bektaşiler, bizzat Osmanlı'nın bölgeye ilişkin kolonizasyon politikasının uygulayıcıları olmuşlardır (Aydın, 2000: 344). Osmanlı'nın güçlenmeye başladığı dönemde özellikle eğitim alanında medreseler aracılığıyla Sünni inancına dayalı yeni bir politika izlendi.

Bu politika, Osmanlı'nın o güne kadar Türkmen göçmen boyları ve Alevi-Bektaşî ile olan ilişkilerini de olumsuz yönde etkiledi. Çünkü devletin, değişik illerde kurduğu medreselerde, Sünni imamlar ders vermeye, eğitim dili Arapça olmaya başladı. Bu durum, İslam dininin önemli bir mezhebi olan Hanefiliğin bir merkezi mezhep olarak görülmesine yol açtı. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar Osmanlı ile Alevi-Bektaşiler arasında hiçbir sorun yaşanmazken bu uygulamalardan sonra devlet ile Alevi-Bektaşiler arasında önemli ihtilaflar doğmaya başladı. Sünnililiğin, devletin resmi ideolojisi olarak medreselerde öğretilmeye başlamasıyla birlikte de bu ilişki bütünüyle koptu. II. Mahmut'un yeniçeri ocağını kaldırmasıyla Bektaşî tarikatı da zaten yasaklanmış oldu (Bozkurt, 2005: 39).

Osmanlı dönemindeki Aleviler, hem Sünni İslam dışında heterodoksi bir inanç geliştirmeleri hem de İran sempaticileri olmaları nedeniyle sık sık kıyımlara uğramışlardır. Alevilik, İslam içinde bir mezhep veya İslamın farklı bir yorumu olarak değerlendirilmediği ve din dışı bir inanç sistemi olarak algılandı için Aleviler, sürekli dışlanan, katliamlara uğrayan ve aynı zamanda hidayete erdirilmesi ve düzene itaat edilmesi gereken kesimlerin başında gelmişlerdir. Alevilerin devlet katında keşfedilme süreci, ancak geç Osmanlı döneminde olmuştur. Osmanlı'nın yıkılmaya yüz tuttuğu bir dönemde yeni bir ulus-devlet inşa etme girişimleri içinde Türk oldukları için

Alevilerin de olabileceği fikri başta devlet yöneticileri ve askerler olmak üzere jön Türkler ve aydınlar tarafından dile getirilmeye başlandı.

Jön Türk milliyetçileri, başta Bektaşiler olmak üzere Alevilerin Orta Asya Türk kültürünü taşıdıkları ve gerçek anlamda Türk kimliğini temsil ettikleri düşüncesiyle onlarla yakın temasa geçmişlerdir. Hacı Bektaş'ın Arap ve Fars kültürüne karşı mücadelesi takdirle karşılanmış, Alevilikle ilgili eserler yazılmaya başlanmıştır. Örneğin, İttihat ve Terakkinin isteği üzerine araştırma yapan Baha Sait, Alevileri Türk kökenlerinden hareketle tanımlamaya çalışmıştır. Ona göre Türk-Alevi topluluklarının gerçek amacı, Türk dilini, ırkını ve kanını korumaktır. Türk milli ideali, Arap beynelmilelciğinde değil, Alevi tarikatları ve tekkelerinde gerçekleşebilir. Bektaşî dergâhları ve köy toplulukları bunun en önemli misalleridir (Massicard, 2007: 41-44).

Osmanlının son döneminde uygulanan Alevi politikası Cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiştir. Bu dönem, Aleviler açısından adeta bir dönüm noktasını oluşturur. Osmanlıdan ontolojik bir kopuş gerçekleştiren Cumhuriyetçi elitler, var olan bütün dinsel sınırlamaları ve başta da Sünni hükümlerini kaldırdığı için Alevilere rahat bir nefes aldırılmıştır. Yeni rejimin kurucu unsurları, Türk kimliğine ve bu kimliğin orijini olan Orta Asya'ya ilişkin düşüncelerini dile getirirken Alevilerin de söz konusu kültürün yozlaşmamış bir unsuru olarak gördüler. Alevilerin, İslam öncesi Türk inançlarını temsil ettikleri ve Osmanlı Sünni inancıyla bozulmadıkları savından hareketle Alevi ve Bektaşilik üzerine yazılar yayınlanmaya başlandı. Nitekim 1920'lerde yayın hayatına başlayan Türk Yurdu Dergisi özellikle bu konuları işledi. Kurtuluş mücadelesinde Atatürk de Alevi dedelerini saymış ve bu mücadelede onlardan destek beklemiştir.

Aleviler, cumhuriyetin ideolojik ve kültürel reformlarını sonuna kadar destekleyerek, Osmanlı yönetiminden adeta öç almaya, o güne kadar uğradıkları haksızlığa başkaldırmaya çalışmışlardır. Sünni inancın karşısında kendi inanç ve ritüellerini gerçekleştirmek üzere mevcut rejimin bütün uygulamalarına ve yapısal reformlarına sıcak bakmışlardır. Atatürk'ün Sünni İslama ve Osmanlı kimliğine ilişkin dışlayıcı tutumu, Aleviler tarafından alkışlanmış ve Atatürk'e olan sevgi ve bağlılıklarını her yerde dile getirmeye çalışmışlardır. Atatürk'ü adeta Hz. Ali ile özdeşleştiren Aleviler, siyasal tercihlerini her zaman Cumhuriyet Halk Partisi lehinde kullanmışlardır. Aleviler, gerçekten Kemalizm'in kültürel devrimlerini destekleme hususunda hiç tereddüt etmediler. Sünni hegemonyanın sonunu getiren bu devrimler, Aleviler açısından çok önemsenmiştir. Kurucu kadroların önderliğinde gerçekleşen her devrim, o güne kadar sürülen, evin dışında tutulan Alevileri yeniden içeriye, sisteme entegre etmeye de sebep olmuştur. Saltanatın ardından Halifeliğin kaldırılması, medeni kanunun kabulü, şapka

inkılâbı gibi Sünni geleneğin dayandığı Klasik İslam anlayışını dışlayan reformlar, Alevileri oldukça sevindirmiştir.

Ancak, laik Cumhuriyetin uygulamaya koyduğu çağdaşlaşma projesi Alevileri yeterince tatmin de etmemiştir. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığının Sünni kesimi temsil etmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması, bu hayal kırıklığına örnek verilebilir. Çünkü Diyanet İşleri, Sünni-Hanefi mezhebini merkez alarak kurulmuştu ve Alevi inancını dışlıyordu. Aynı şekilde tekke ve zaviyelerin kaldırılması, sadece Sünnilerin medreselerini değil, aynı zamanda Alevilerin ibadet yerleri olan cem evlerinin kapatılmasına da neden olmuştur. Devlet, aynı zamanda ünitarist politikaları nedeniyle Alevi kimliğini de pek öne çıkartmamaya gayret göstermiştir. Ülkenin ortodoks Sünni İslamı içinde ayrıksı otlar gibi görülen Aleviler, beklentilerinin aksine din ve nüfus politikaları içinde görmezden gelinmiştir.

Örneğin, Devlet İstatistik Enstitüsünün müdürü, 12 Ekim 1940'ta radyoda yaptığı konuşmada, nüfus sayım memurlarına, ülkedeki herkesi müslüman olarak, yani var olan mezhep ve tarikatlar -Sünni, Şafii, Hanefi, Alevi vb.- dikkate alınmadan yazmalarını emretmiştir (Dündar, 1999: 56). İlginçtir, Aleviler bu uygulamalara karşı muhalefet etmekten imtina etmişlerdir. Eksikliğine rağmen laik ve dindışı bir devlet yapılanmasına katılmak, hatta sürece öncülük etmek konusunda gönüllü davranmışlardır. Burada yine dikkatimiz çeken diğer ilginç bir nokta da, Kürt Alevilerin de bu süreçte Türklerin yanında yer almış ve cumhuriyetin laiklik projesine katılmış olmalarıdır. Oysa devletin Alevi Kürtlere bakışı paradoksaldir. Bir yanda, Alevi oldukları için Kemalizm'in laikleşme programının müttefiki olarak ilgi görmüşler ama aynı zamanda Kürt oldukları için de dışlanmışlardır.

Bütün bu değerlendirmeler, bize Aleviliğin devlet katında üç farklı biçimde algılandığını gösteriyor. Bunlar:

1-Resmi ideolojinin gönlünde, Türk dini için bir model oluşturmak üzere yatan bir aslan ve dolayısıyla bir proje olarak Alevilik,

2-Genellikle birinci derecede siyasal taleplere arz edilmek üzere değil de, Alevilerin kendi kimliklerini yeniden bulmak ve sahip çıkmak üzere son zamanlarda gelişen ve aslında bulmaktan ziyade yeniden inşa eden, bu yanıyları tarih yazımının mitolojik zeminine fazlasıyla bağımlı olarak gelişen bir kurgu olarak Alevilik;

3-Bu arada bir de tabiri caizse kendinde veya kendi içinde Alevilik (Aktay, 1999: 24).

Bu tespitler, cumhuriyet rejiminin ve kurucu kadrolarının Alevilere ilişkin nasıl bir politika izlediği hakkında önemli ipuçları vermektedir. Nitekim yakın dönem Türk tarihine baktığımızda cumhuriyetin kurucu kadroları tarafından bir Alevi politikasının devlet politikası haline

getirmeye çalışıldığı görülecektir. Türkiye’de gerek tek parti döneminde gerekse üst bürokraside Aleviler, sağcı, aşırı milliyetçi, fundamentalist akımlara ve siyasal islama karşı bir muhalefet alanı olarak görülmüştür. Devlet katında Aleviler, Türkiye’nin modernleşmesinde ve laik seküler bir devlet haline gelmesinde önemli bir rol oynayabilirdi.

Türk etnik kimliğini özellikle de Orta Asya Türk kültürünü dinsel bir motifle işleyen Aleviler, bu açıdan önemsenmiştir. Gerek sağ, gerekse sol partilerin Alevilere ilişkin tutumlarını da bu bağlamda ele almak gerekir. Türk siyasetinin sağında yer alan partiler, Alevileri Sünni İslamın bakışıyla değerlendirmişlerdir. Onlara göre, Alevilik aslında, İslamın farklı bir yorumu olmayıp, kendi içinde din dışı inançları da barındıran yer yer İslam dışı ritüelleri sergileyen ve en önemlisi İslamın kurallarını esnekleştirerek bir yerde İslami değerleri yozlaştıran bir anlayışı içermiştir. Bundan dolayı da ne sağ partiler Alevilere yeterince değer vermiş, ne de Aleviler, sağ siyasete yakın durmuşlardır.

Sonuç

Türkiye 1980’lerle birlikte hem, Kürt hem de Alevi gerçeğiyle daha yakından ilgilenmeye başladı. Yıllar boyunca üzeri örtülen etnik ve dini kimlikler adeta birden neşv-ü neva buldular. Devlet tarafından Sünni İslamın hegemonyasına maruz bırakılan Aleviler, kendi kimliklerini yeniden keşfetme ye başladılar. Bu dönemde özellikle dünyada küreselleşme sürecinin başlaması ve Türkiye’nin liberal politikalar uygulaması, söz konusu kimliklerin kendilerini ifşa etmeleri yolunda önemli imkânlar sağladı. Örgütlenme yasağının kaldırılmasıyla Aleviler, dernek, vakıf gibi sivil toplum örgütleri adı altında bir araya gelmeye başladılar. Dolayısıyla Aleviler, kamusal alanda kendilerini temsil eden her tür oluşuma hızlı bir biçimde arka çıktılar. Cem evlerinde bir araya gelmeler, özellikle Türkiye’nin üç büyük iline göç eden Alevilerin bir araya gelmelerine olanak tanıdı. Alevi inancını, tarihini, kimliğini ve doktrinini içeren yayınlar peş peşe yayınlanmaya başlandı. Alevi entelektüeller gerek gazete köşelerinde, gerek üniversitelerde kendilerini daha fazla dile getirmeye, Alevi inancının açık bir biçimde dile getirilmesine yol açtı.

KAYNAKLAR

- Aktay, Yasin. (1999). *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Atay, Tayfun. (2004). *Din Hayattan Çıkar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Aydın, Erdoğan. (2000). *Osmanlı Gerçeği*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
Aydın, Erdoğan. (2008). *Kimlik Mücadelesinde Alevilik*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
Bozkurt, Fuat. (2005). *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*. İstanbul: Kapı Yayınları.
Bruinessen, Martin Van. (2000). *Kürtlük, Türklük ve Alevilik*. çev. Hakan Yurdakul. İstanbul: İletişim Yayınları.
Çamuroğlu, Reha. (2008). *Değişen Koşullarda Alevilik*. İstanbul: Kapı Yayınları,

- Dündar, Fuat. (1999). *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*. İstanbul:Doz Yayınları.
- Esinoğlu, Birant. (1996). *Dinlerin Gizemi*. İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. (1996). *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*. Ankara: Selçuk Yayınları.
- Gellner, Ernest. (1994): *Postmodernizm, İslam ve Us*. çev. Bülent Peker. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Gülşan, Hasan. (2004). *Anadolu Alevi Müslümanlığı*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Mardin, Şerif. (1991). *Türkiye’de Din ve Siyaset*, der.Mümtazer Türköne, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Massicard, Élise. (2007): *Türkiye’den Avrupa’ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*. Çev: Ali Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (2004), *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okan, Murat. (2004). *Türkiye’de Alevilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özdüzen, Halit. (2006). *Tasavvuf Yolcusu Tarikatlar ve Aleviler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Schüler, Harald. (1999). *Türkiye’de Sosyal Demokrasi Particilik Hemşehrilik Alevilik*. çev. Yılmaz Tonbul. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Selçuk, İlhan- Şaylan, Gencay vd. (1994): *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*. İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Subaşı, Necdet. (2010). *Alevi Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Üzüm, İlyas. (2002). *Kültürel Kaynaklara Göre Alevilik*. İstanbul: Horasan Yayınları.